

Hoe maak je een samenleving waarin iedereen vrij en zonder angst voor lijf en leden kan leven? En hoe zorg je ervoor dat zo'n bestel ook schokbestendig is? Daarover hebben heel wat grote geesten zich gebogen. Zoals de Duitse filosoof en econoom Karl Marx.

AARTSVADERS VAN DE DEMOCRATIE

De antikapitalist

Matthijs Rooduijn

Afgelopen november was het precies een kwart eeuw geleden dat de Berlijnse Muur viel. Een veelgehoorde opvatting vlak na 1989 was dat de geschiedenis zijn eindpunt bereikt had. Volgens de Amerikaanse politicoloog Francis Fukuyama was de westerse liberale democratie met de ondergang van het Sovjetcommunisme het enige overgebleven levensvatbare politieke systeem. Op het eerste gezicht lijkt Fukuyama gelijk te hebben gekregen. Vijfentwintig jaar na het verdwijnen van de Muur is het aantal voorstanders van afschaffing van de liberale democratie geslonken tot een absoluut minimum. Vrijwel niemand pleit meer voor een communistische heilstaat. Maar betekent dit ook dat het radicaal-linkse gedachtegoed geheel is uitgestorven? Laten we, om deze vraag te beantwoorden, teruggaan naar de basis van dat gedachtegoed. Die is in de negentiende eeuw gelegd door de Duitse jurist, filosoof, historicus, socioloog en econoom Karl Heinrich Marx.

HISTORISCHE FASEN

Marx werd op 5 mei 1818 geboren in Trier. Hoewel hij Joodse voorouders

had, was zijn vader, een redelijk welgestelde advocaat, om carrière-technische redenen overgestapt op het christendom. Op zeventienjarige leeftijd ging Marx rechten studeren aan de universiteit van Bonn. Aangezien hij hier wel heel uitvoerig genoot van het studentenleven – hij zou zelfs een keer hebben vastgezet en in bezopen toestand voor overlast te hebben gezorgd – besloot zijn vader hem naar de wat serieuzere universiteit van Berlijn te sturen. Hier raakte Marx geïnteresseerd in filosofische vraagstukken en vooral in het werk van Hegel en diens volgelingen.

In 1841 promoveerde hij op een filosofisch proefschrift en probeerde vervolgens aan de bak te komen bij de universiteit. Maar aangezien hij inmiddels deel uitmaakte van een behoorlijk radicale groep denkers was er aan de conservatief ingestelde universiteiten geen plaats voor hem. Hij belandde in de journalistiek en werkte voor verschillende kranten. Toen een door hem uitgegeven krant verboden werd omdat die volgens de autoriteiten te radicaal was, verkaste Marx naar Frankrijk. Hier ontmoette hij Friedrich Engels, met wie hij jarenlang bevriend zou blijven en veel zou samenwerken. Na een paar jaar in België te hebben gewoond ver-

trok hij uiteindelijk naar Londen. Hier heeft hij tot zijn dood in 1883 gewoond. Marx was in zijn denken sterk beïnvloed door Hegel. Hij deelde met hem de opvatting dat de geschiedenis zich afspeelt in bepaalde vaststaande fasen. Maar over de vraag hoe die fasen er precies uitzien en hoe ze zich ontwikkelen, verschilden de twee mannen fundamenteel van mening. Waar Hegel stelde dat de geschiedenis van de mensheid wordt voortgestuwd door een soort mystieke entiteit – de ‘Geest’ – was Marx

Volgens Marx helpt de kapitalistische maatschappij zichzelf uiteindelijk om zeep

juist van mening dat de basis van de menselijke ontwikkeling moet worden gevonden in sociaal-economische kenmerken. Zaken als politiek, cultuur, religie, moraal en filosofie zijn volgens hem vooral een product van de manier waarop het productieproces in een maatschappij is ingericht. In elke historische fase bestaat er volgens Marx een tegenstelling tussen twee groepen: de rijke bovenlaag en de onderdrukte onderlaag. In de oudheid bestond er een tegenstelling tussen slaven en vrije burgers, en in de middeleeuwse samenleving was er een tegenstelling tussen de feodale heer en de horige boer. In de tijd van Marx was er sprake van een kapitalistische maatschappij waarbinnen de kapitalist tegenover de arbeider of proletariër stond.

UITBUITING EN VERVREEMDING

Het is deze kapitalistische klassenmaatschappij die het in Marx’ werk moet ontgelden. Om goed te begrijpen hoe die maatschappij eruitziet, is het volgens Marx van belang om te kijken naar hoe producten vervaardigd worden. In een klassenmaatschappij heeft de heersende klasse van kapitalisten de volledige controle over de productie-

middelen, zoals fabrieken en technologie. Met behulp van deze middelen maken de arbeiders producten die een verkoopwaarde hebben die hoger is dan de kosten die nodig zijn om het product te vervaardigen.

Dit verschil tussen de productiekosten en de verkoopwaarde wordt door Marx surplus of meerwaarde genoemd. De kapitalist legt beslag op dit surplus. En hier wringt volgens Marx de schoen. Omdat de kapitalist zich het door de arbeider vervaardigde surplus toe-eigent, leeft hij eigenlijk van de productiviteit van de arbeider en buit daarmee volgens Marx de arbeider uit. Dit leidt tot ‘vervreemding’: de arbeider is nauwelijks nog betrokken bij het product dat hij maakt. Hij heeft bijna geen zicht op het arbeidsproces en er is geen ruimte meer voor creativiteit. Hierdoor wordt de arbeider uiteindelijk een vreemde voor zichzelf.

Dit proces van uitbuiting en vervreemding is volgens Marx ook van invloed op het functioneren van de politieke macht. Hij zag de staat als een soort superstructuur die zich ontwikkelt onder invloed van de sociale en economische omstandigheden in een maatschappij. Aangezien de staat het bestaan van privaat eigendom vrijwel niet aan banden legt, zorgt ze ervoor dat burgers nooit geheel vrij en gelijk kunnen zijn. Op deze manier reproduceert de staat in feite de uitbuiting van de arbeider. Marx stelt dat de staat en de daarbij horende bureaucratie zo verworden zijn tot ‘klasseninstrumenten’ die de samenleving verdeeld houden en de belangen van de heersende klasse dienen.

Uiteindelijk helpt de kapitalistische maatschappij zichzelf volgens Marx om zeep. Kapitalisten zijn geneigd om zoveel mogelijk producten op de markt te brengen. Op een gegeven moment zal de vraag naar deze producten stagneren en moeten er veel arbeiders worden ontslagen. De werkloosheid neemt toe en de vraag naar producten neemt af.

Kleinere bedrijven leggen het loodje en alleen de heel grote bedrijven kunnen voortbestaan. De spanning tussen de steeds rijkere en kleinere groep kapitalisten en de steeds armere en grotere massa groeit en uiteindelijk zullen de wanhopige arbeiders zich organiseren en een revolutie tot stand brengen. Die leidt tot de val van het kapitalisme.

RADICAAL ALTERNATIEF

De postkapitalistische maatschappij zal volgens Marx twee fasen kennen. De eerste noemde hij de ‘dictatuur van het proletariaat’. In deze fase moeten de kapitalisten desnoods met geweld onder de duim worden gehouden. De tweede fase zal het laatste stadium van de menselijke geschiedenis zijn: een klassenloze, ‘communistiche’ maatschappij waarin de productiemiddelen eigendom zijn van iedereen. Aangezien de basis van alle conflicten in een communistische maatschappij zal verdwijnen, raken samenleving en staat volledig geïntegreerd. De wetgevende, uitvoerende en rechtsprekende macht zullen niet meer nodig zijn omdat er simpelweg geen tegengestelde belangen meer bestaan.

Over hoe zo’n communistische maatschappij er in de praktijk precies uit zou moeten zien bleef Marx tamelijk vaag. Hij bood bewust geen blauwdruk omdat de precieze invulling van het communisme volgens hem afhankelijk moest zijn van de specifieke historische omstandigheden. Mede door die onduidelijkheid is Marx op verschillende manieren geïnterpreteerd en bestaan er veel verschillende marxistische stromingen. Denk aan het leninisme, het trotskisme, het stalinisme en het maoïsme. Al deze stromingen vormen terecht geen serieuze alternatieven meer voor de liberale democratie. We weten allemaal dat de praktijken van bijvoorbeeld stalinisme en maoïsme nu niet bepaald veel moois hebben voortgebracht. Maar dit betekent niet dat Marx’ gedachtegoed dood is.

Integendeel. Er zijn verschillende ontwikkelingen die er op wijzen dat zijn invloed ook in Europa nog steeds rondwaart. Ten eerste doen radicaal-linkse partijen het in veel landen behoorlijk goed. Bij de recente verkiezingen voor het Europees Parlement hebben het Griekse SYRIZA en het Spaanse Podemos behoorlijk wat kiezers achter zich weten te scharen. Podemos zou volgens verschillende peilingen bij de volgende Spaanse parlementsverkiezingen zelfs weleens de grootste partij kunnen worden. In Nederland is de SP sinds het midden van de jaren negentig aan een gestage opmars bezig. Ten tweede heeft de Occupy-beweging een paar jaar geleden veel steun weten te genereren. Hoewel de beweging zich niet kon consolideren, heeft haar tijdelijke succes wel aangetoond dat er flink wat ruimte op links ligt.

Ten derde bewijst de waanzinnige populariteit van Thomas Piketty’s boek *Kapitaal* aan dat er ook in de eenentwintigste eeuw grote behoefte is aan een radicaal-links geluid. Dat een relatief saai boek over sociaaleconomische ongelijkheid en een pleidooi voor een wereldwijde progressieve belasting op vermogens een absolute bestseller is geworden geeft aan dat Marx’ ideeën *alive and kicking* zijn.

NOG ALTIJD LEERZAAM

Hoewel veel elementen uit het werk van Karl Marx zonder enige twijfel achterhaald zijn, is zijn kritiek op ongebreideld liberalisme niet alleen nog steeds zeer actueel, maar ook meer dan terecht. Marx’ opvatting dat er nooit sprake kan zijn van gelijke rechten voor iedereen zolang er sprake is van grote sociaaleconomische ongelijkheid sluit perfect aan bij de maatschappelijke zorgen aan de linkerzijde van het politieke spectrum. Ik zou er daarom voor willen pleiten het gedachtegoed van Marx los te koppelen van de verschrikkingen die zijn aangericht door zijn volgelingen. Op voorwaarde dat we zijn ideeën niet als een in beton gegoten blauwdruk behandelen – iets wat hij zelf expliciet niet wilde – kunnen we nog veel van hem leren. ■